

POSTMODERN SÖYLEM VE İNSAN HAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Zühtü Arslan
Polis Akademisi

• • •

Özet

Bu makale, postmodernizmin insan haklarına bakışını eleştirel bir analize tabi tutmaktadır. Evrensel insan hakları düşüncesiyle postmodern söylem arasında bir uyumsuzluğun olduğu ortaya konmaktadır. Postmodernizmin, özerk birey ve evrensellik gibi kavramlara yönelik yıkıcı eleştirisi, insan haklarının dayandığı teorik temelleri sarsmaktadır. Bu yazının argümanlarından birisi de, insan haklarına yönelik postmodern eleştirinin kimi hak teorisyenlerini pragmatizmin çekim alanına sürüklediği ve bunun sonucu olarak da insan haklarının "temelci" yaklaşımla meşrulaştırılmasından vazgeçildiği şeklindedir. Makale, postmodernistlerin aslında insan hakları gibi modernitenin etik sorunlarına duyarsız olmadığı, ancak iddia ettikleri gibi insan haklarına "yeni bir yaklaşım"ı da henüz ortaya koymadıkları saptamasıyla sona ermektedir.

Post-modern Discourse and Human Rights

Abstract

This article aims to critically explore the post-modern discourse on human rights. It argues that there is an incompatibility between the idea of universal human rights, and the relativistic approach of the postmodern writers. The post-modern attack on such concepts as autonomous individual and universality has undermined the theoretical grounds of human rights. This article also claims that one of the results of the post-modern critique of human rights is that some human rights theorists have retreated into the citadel of an unreflected pragmatism. The post-modernists, so concludes the article, are aware of the importance of human rights, even though they have not yet presented the "novel approach" to human rights.

Postmodern Söylem ve İnsan Hakları

Postmodernizm ve insan hakları, günümüzün en çok tartışılan kavramlarından. Tartışmalı olduğu kadar da itibarlı kavramlar bunlar. İtibarları, biraz moda oluşlarından biraz da etki alanlarının genişliğinden kaynaklanıyor. İnsan hakları günümüzün yegane "evrensel ideoloji"si olarak algılanmaktadır. Postmodernizmin ise müdahale etmediği, dokunmadığı hemen hiç bir entelektüel alan kalmadı. Aynı zamanda belirsiz bir kavram postmodernizm.¹ Dahası bu belirsizlik, onu belirleyen en önemli özellik. Postmodernizm, diğer yandan negatif eğilimli bir kavram olup, daha çok "şu değil", "bu değil" ya da "şuna karşı", "buna karşı" kalıplarıyla ifade edilmektedir. Postmodernizm, kısaca modernizmin taraf olduğu ve savunduğu bir çok şeye karşı olarak belirmektedir. (JAMESON,1988: 3) Bu karşı olunanlardan bir kısmı, insan haklarının yaslandığı temelleri teşkil etmektedir.

Postmodernistler, insan haklarının dayandığı temelleri eleştirirken iki noktada odaklaşıyorlar: "meta-anlatılar" ve "Özne" (Subject) kategorisi. Bir taraftan meta-anlatıların baskıcı ve totalci yönüne dikkat çekilirken, diğer yandan bireyin ve bireyselliğin sonu tezi ileri sürülmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, postmodernistler "öznellik" (subjectivity) kavramından ziyade, Descartes döneminden bugüne yasal, siyasal, bilimsel ve estetik söylemlere damgasını vuran tekil ve özcü "Özne" (Subject) kategorisine karşı bir savaş ilan etmişlerdir. Bu anlamda Özne, aynı zamanda, postmodern söylemin karşı çıktığı meta-anlatılardan birini teşkil etmektedir. Althusser'in belirttiği gibi, bireylerin özneleştirilmesi "biricik" ve merkezi" bir Özne'nin (büyük Ö ile) varlığını gerektirmektedir. Sözelimi, Hristiyanlığın Tanrısı, (diğer dinsel ve politik ideolojilerin merkezi kavramları gibi) adına bireylerin özneleştirildiği Biricik ve Mutlak Özne'dir. (ALTHUSSER, 1984: 52-53)

1 Postmodernizm ve postmodernite terimleri farklı yazarlara göre farklı anlamlar taşıyabiliyor. Bu terimlerin tanımları ve farklı çağrışımlarıyla ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: (GIDDENS, 1990: 45-52; BEST /KELLNER, 1991: 5; SARUP, 1993: 130-132; BERTENS, 1995: 3-19; YILMAZ, 1995: 98-108; ÇİÇDEM, 1997: 72; KÜÇÜK, 2000: 55-72). Öte yandan, "postmodernizm"le yanyana hatta kimi zaman onun yerine kullanılan bir kavram daha var: post-yapısalcılık. Postmodern entelektüel harekete kaynaklık eden post-yapısalcılığın argümanları için bkz. (STURROCK, 1979: 81-116, 154-180; MERQUIOR, 1986: 192-199; HARARI, 1979).

Bu yazıda bir meta-anlatı olarak insan hakları düşüncesi ile postmodernizm arasındaki kaçınılmaz gibi görünen gerilimin üzerinde durulmakta ve postmodernistlerin bu çatışmayı ortadan kaldırmak için benimsedikleri pragmatist tavır ele alınmaktadır. Makale, otonom birey ve evrensellik gibi insan hakları düşüncesinin merkezi kavramlarına yönelik postmodern eleştirinin, kimi hak teorisyenlerini pragmatizmin çekim alanına sürüklediği tezini gündeme getirmektedir. Sonuç olarak, bir yandan postmodernistlerin insan haklarını bir çarpıda yadsıyamadıkları, diğer yandan da hak teorisyenlerinin postmodern eleştiri karşısında özür dileyici bir tavır takındıkları tespitine ulaşılmaktadır.

İnsan Hakları Düşüncesi ve İlk Eleştiriler

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde formüle edildiği şekliyle, bugün insan hakları siyasal liberalizmin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, modern insan hakları düşüncesi, liberalizmin birey-devlet ilişkisinde bireyi önceleyen ve devleti bireyin haklarını korumaya yönelik "ehven-i şer" olarak gören yaklaşımına dayanmaktadır (COLWILL, 1994: 14; WRIGHT, 1979: 18, PAINE, 1976: 65). Bu yaklaşıma göre devletin varlık nedeni (*raison d'être*) bireyin hak ve özgürlüklerini korumaktır.

Bilindiği gibi, modern liberal düşüncenin bireyi ve onun haklarını önceleyen yaklaşımı John Locke'a dayanır (HELD, 1984: 41). Locke'un savunduğu sosyal sözleşme tezinde doğa durumundan siyasal topluma geçişin temel nedeni, doğal hukukun bireye sağladığı temel hak ve özgürlükleri koruma kaygısıdır. Locke'un mülkiyet kavramına vurgusu onun burjuva sınıfının sözcüsü olduğu şeklindeki suçlamayı beraberinde getirmiştir (MACHPERSON, 1962: 221).² Locke, mülkiyet kavramını dar anlamda kullanmamasına ve bu kavramla yaşam hakkı, özgürlük ve mülkiyet hakkını kastetmesine karşın sözkonusu suçlamadan kaçmamıştır (LOCKE, 1988: 30). Locke'un temellendirdiği liberal siyasal düşüncenin ve özellikle de doğal haklar görüşünün daha sonra Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ne yansıdığını görüyoruz (FREDEN, 1991: 16). Bu bildirgenin ilk üç maddesi siyasal meşruiyetin dayanaklarını belirtmektedir. Bu maddelerde insanların özgür ve eşit oldukları, her siyasal topluluğun amacının doğal hakları korumak olduğu ve egemenliğin kaynağının ulusal irade olduğu açıkça vurgulanmaktadır.

Bildirgedeki hakların sınıfsal niteliğine yapılan eleştiriler, Locke'a yöneltilen eleştirilerle örtüşmektedir. Jeremy Bentham gibi liberal pozitivistler

² Machperson'ın eleştirisi karşısında Locke'u savunan çalışmalar için bkz. (BERLIN, 1989: 72-80; KAUFMAN, 1968: 595-615).

ve Edmund Burke gibi muhafazakarlar Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki haklar düşüncesini farklı boyutlardan eleştirmişlerdir. (ARSLAN, 1999: 197-198). Ancak, bu haklara karşı en radikal atak Marx'tan gelmiştir. *Yahudi Sorunu Üzerine (On Jewish Question)* adlı çalışmasında Marx, Bildirge'nin formüle ettiği şekliyle insan haklarını kıyasıya eleştirmiştir. Marx'ın itirazı, bu hakların burjuva değerleri ihtiva ediyor oluşundan kaynaklanmaktadır. Ona göre "bu sözde hakların hiçbiri, toplumdan soyutlanmış, kendi çıkar ve arzularının arkasına çekilmiş egoist insan gerçeğinin ötesine geçememektedir" (MARX, 1971: 54).

Marx, kişinin hakları düşüncesi ile burjuva sınıfının "siyasal özgürleşmeyi" (political emancipation) amaçladığını belirtir. Bu tür bir özgürleşme de, topyekün insani özgürleşmenin aksine, kaçınılmaz olarak insanı bir ikilem içine çeker. Marx'a göre, insan bir yandan "egoist ve bağımsız birey olarak sivil toplumun, diğer yandan da vatandaş olarak siyasal toplumun bir üyesi"dir (MARX, 1971: 57). Burjuva devletin insana dayattığı bu "çifte yaşam" gerçek manada bir özgürleşmeyi değil, tersine "mutlak esaret"i beraberinde getirmektedir. Marx'ın ifadesiyle "modern Devlet'in kişi haklarını tanıması, antik Devletin köleliği tanımasıyla aynı öneme sahiptir" (MARX, 1963 : 224).

Ancak belirtmek gerekir ki, Marx'ın insan hakları konusundaki görüşleri Marksistler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Sosyalist gelenek içinde, radikal Marksistler insan haklarını tıpkı Marx gibi burjuva sınıfının kullandığı bir ideolojik "maske" olarak görmekte ve şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca komünist toplumda devlet aygıtına ve çıkar çatışmalarına yer olmadığı için ortodoks marksistler için sosyalizmle bağdaşır bir (sosyalist) "insan hakları" kavramına da ihtiyaç yoktur (CAMPBELL, 1983: 5).³ Diğer yandan reformist ya da "revizyonist" marksistler, insan haklarını sosyalist söyleme uygun bir şekilde yeniden kavramsallaştırarak içselleştirmişlerdir. Reformist marksistler, burjuva sınıfıyla, dolayısıyla liberalizmle özdeşleştirilen negatif özgürlükler karşısında, çalışma hakkı gibi devlete bir takım yükümlülükler yükleyen pozitif özgürlükleri önplana çıkarmaktadırlar. Reformist marksistlere göre, Marx'ın karşı olduğu haklar, tarihsel olarak 18 ve 19.yüzyılın sınıflı toplumlarında üretim araçlarına sahip olanların haklarıdır. Oysa Marx, sınıfsız bir toplumda herkesin haklara sahip olması gerektiğini düşünüyordu (PLAMENATZ, 1992: 219).

(Post)modern Durumda İnsan Hakları: "Tüm tarihin indirimli satışı..."

Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ne yönelik eleştirilerin de etkisiyle 19.yüzyılda gerileyen insan hakları, 20.yüzyılda yeniden dirildi ve tabir

3 "Komünist toplumda "egoist" birey olmayacağı için onun haklarına da gerek olmayacaktır" şeklindeki görüşün eleştirisi için bkz. (PEFFER, 1990: 325).

yerindeyse moda oldu. Almanya'da Nasyonal Sosyalizm'in pozitif hukuku insan hakları ihlalleri için kullanması hukuksal pozitivizme olan güveni sarstı. Bu aynı zamanda normatif alanı düzenleyen doğal hukukun ve onun beslediği insan haklarının yeniden gündeme gelmesini sağladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bireysel hakların uluslararası arenada korunmasına yönelik gelişmeler "devrim" olarak nitelendi (SIEGHART, 1986: vii).

"İdeolojilerin tarihe karıştığı" tezinin hakim olduğu Soğuk Savaş sonrası ortamda insan hakları bütün demokrasilerin konuştuğu ortak dil, *lingua franca* haline geliverdi (HELLER, 1992: 353). "Tarihin Sonu"nda insan hakları tacını takan liberalizm, diğer ideolojiler karşısında zaferini ilan etti. Kimi postmodernistler, alaycı bir dille de olsa insan haklarının bu önlenemeyen yükselişini kabul etmektedirler. Sözelimi Baudrillard⁴ şöyle diyor:

"İnsan Hakları'nın dünya çapında güncellik kazanması da günümüzde oluyor. Bugünlerde kullanılabilir tek ideoloji bu. İdeolojinin sıfır noktası, tüm tarihin indirimli satışı adeta" (BAUDRILLARD, 1995: 85).

Bu saptamayı yaptıktan sonra Baudrillard, insan hakları düşüncesinin yükselişyle, "budalalığın önlenemeyen tırmanışı" arasında bir irtibat kuruyor. Baudrillard cevabı kendinde saklı şu ironik soruyu sormadan edemiyor: "Tehlike altında olmakla birlikte, bu yüzyılın sonunu uzlaşmanın bütün fenerleriyle aydınlatmayı vaateden başyapıt olan İnsan Hakları'nın kutsanmasında, budalalığın önlenemeyen tırmanışını mı görmek gerekiyor?" (BAUDRILLARD, 1995: 85).

"Budalalığın önlenemeyen tırmanışı" ya da "akıl nihai zaferi"... Nasıl görülürse görülsün, insan haklarının içinde bulunduğumuz dönemi tanımlayıcı bir söylem ya da retorik olduğu kesin. Postmodernistler de insan haklarının "tarihsel" ve "yerel" özelliklerine rağmen, bu haklar üzerinde geniş bir uluslararası mutabakatın varlığının farkındalar. Gerçekten de, bugün hemen bütün devletler, şu ya da bu şekilde uluslararası insan hakları normlarına uyduklarını, retorik düzeyde de olsa, bu hakları ihlal etmediklerini ilan etmektedirler. Bu durum, biraz da insan haklarının modern siyasal teoride meşruiyet temellerinden birini teşkil ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. "Haklar çağı" olarak nitelenen günümüzde insan haklarının korunması, John Rawls'un kelimeleriyle, "bir rejimin meşruiyetinin gerekli şartı"dır (RAWLS, 1993: 71).⁵

4 Kimilerine göre Baudrillard postmodern bir yazar değildir. Onun kendilerine postmodernist denen kişilerle aynı dönemde yaşıyor olmasından başka postmodernizmle bir ilgisinin olmadığı ileri sürülmektedir. Bkz. (ADANIR, 1999: 121).

5 İnsan hakları ve meşruiyet ilişkisi elbette problemsiz değil. Bir kere meşruiyetin tek kaynağı insan hakları değil. Habermas'ın ifade ettiği gibi, "halk egemenliği"(popular sovereignty), modern doğal hukukçuların meşruiyet krizine çözüm ararken insan hakları kavramıyla yanyana kullandıkları bir kavramdır (HABERMAS, 1995: 15). Dahası

Ancak insan haklarının bu önlenemeyen yükselişi, hakların teorik temellerine yönelik itirazları ortadan kaldırmış değildir. Bugün çoğu moral konularda olduğu gibi insan hakları konusunda da iki temel teorik yaklaşımın olduğunu görüyoruz. Bir tarafta insan haklarını eşitlik, rasyonelite ve otonomi gibi değerlere dayandırmaya çalışan modernistler/temelciler (foundationalists) bulunurken, diğer yanda insan hakları dahil her türlü etik ve siyasal normların temellendirilmesine karşı olan anti-temelciler (anti-foundationalists) yer almaktadır. İkinci grupta yer alan yazarların bir kısmı insan haklarının varlığını reddederken (NELSON, 1990: 347, MACINTYRE, 1981: 67), diğerleri aşkın ve metafizik temellere dayandırılmaması koşuluyla hakların gerekliliğini vurgulamaktadırlar (RORTY, 1993:112-134). Postmodernistlerin insan haklarına yaklaşımı bu son kategoride değerlendirilebilir. "Pragmatist" olarak nitelenebilecek bu yaklaşıma geçmeden önce postmodernizmin insan hakları düşüncesine yönelttiği eleştirilere bakmak faydalı olacaktır. Bu eleştirileri iki noktada toplamak mümkün. Birincisi, postmodernizmin meta-anlatılara yönelik eleştirisi, ikincisi de özneye yönelttiği eleştiridir. Bu eleştiriler, doğrudan ya da dolaylı olarak insan hakları düşüncesinin temellerini sarsmaktadır.

Postmodern Paradoks : "Tanrı'nın Ölümü" ve Temelsiz Etik⁶

İnsan hakları fikri, Aydınlanmanın "meta-anlatılar"ından biridir (GAETE, 1993: 1). Meta-anlatılar ve ideolojiler ise baskıcı ve bütüncü uygulamaların meşrulaştırıcı temelleri olarak değerlendirilmektedir. Postmodernite, bu temellere karşı "güvensizliği" ifade etmektedir (LYOTARD, 1984: xxiv). Bu güvensizliğin köklerini Nietzsche'nin "Tanrı'nın ölümü" söyleminde bulmak mümkün (VATTIMO, 1988: 164, 176-177). Nietzsche "Tanrı öldü" derken, belki de takipçilerinin (postmodernistlerin) "temelci" ideolojilere karşı ilan ettikleri savaşın kıvılcımlarını çakıyordu.⁷ Tanrısız/temelsiz bir dünyada "iyi/kötü",

Cumhuriyetçilik ve Liberalizm gelenekleriyle örtüşen ve kamusal otonomi ve özel otonomi alanlarını işaretleyen bu iki kavramın bağdaştırılabilmesi ilk bakışta kolay görünmüyor. Habermas, "söylem teorisi" (discourse theory)ne dayanarak, kamusal otonomiyi sağlayan "halk egemenliği" kavramı ile özel otonomiyi sağlayan "insan hakları" kavramının aslında birbirlerini dışlamadıklarını, tersine birbirlerini gerektirdiğini savunmaktadır. (HABERMAS, 1996: 84-104) Demokrasi ve insan hakları arasındaki potansiyel çatışma ve uzlaşma alanları için ayrıca bkz. (ARSLAN, 2000: 192).

6 Bu ve bundan sonraki bölümlerde yer alan tartışmalarda aşağıdaki çalışmamızdan kısmen yararlanılmıştır (ARSLAN, 1999: 195-215).

7 Hemen belirtelim ki, "Tanrı Öldü" ifadesiyle Nietzsche "kölelik ahlakı" dediği etik anlayışın temellerini yıkmayı amaçlamaktadır. Nietzsche, çürümüş ve yaşamdan adeta intikam alan değerlerin yıkıcı olarak görür kendini. Ancak bu, onun için sadece bir başlangıçtır. Zira yıkmak, yaratmanın ön koşuludur (NIETZSCHE, 1961: 85). Nietzsche, kendi ifadesiyle, Hıristiyan ahlakının maskesini indirerek, kendisine inanılan bütün değerlerin değersizliğini göstermiştir. Ancak bundan sonra, sıra "tüm değerlerin yeniden

"doğru/yanlış" gibi zıtlıkların da anlamı kalmıyor. Daha doğrusu bu yargıları üreten modernitenin insanlara aslında bir yanılmasını pompalamadığı; gerçekte "iyilik" ve "kötülük" gibi kategorilerin birbirinden ayrıştırılmasının imkansız olduğu vurgulanıyor. Baudrillard'a göre iyilik ve kötülüğün "birbirinden ayırt edilebilmesi bir düştür, uzlaştırılmak istenmesi daha da gerçek dışı bir ütopyadır" (BAUDRILLARD, 1995: 121).⁸

Nietzsche'den çok sonra postmodern düşüncenin önde gelenlerinden Lyotard, totaliteye yönelik savaşı şu ifadelerle deklare ediyordu: "Totaliteye savaş ilan edelim;...farklılıkları harekete geçirelim ve ad'ın onurunu koruyalım" (LYOTARD, 1984: 82) "Postmodernist burjuva liberaller"den Richard Rorty de benzer şekilde "meta-anlatılara" yüklenmektedir. Ona göre bu meta-anlatılar tarihdışı (ahistorical) olup gerçekte hiçbir ilgisi yoktur; bunlar sadece belli sadakatleri meşrulaştırmada kullanılan "temellendirici" hikayelerdir (RORTY, 1991: 199).

Her ne kadar postmodernistlerin entelektüel kaynaklarından biri olan Heidegger, etiği metafizik bir çaba olarak görüp dışlasa da (HEIDEGGER, 1993: 258-259), postmodernistler etikle ilgilidirler (JAY, 1993: 39, GOODRICH vd., 1994: 22, BAUMAN, 1993: 4). Martin Jay'ın de ifade ettiği gibi, postmodern etik "sistemik moral kodlara ve entegre edilmiş yaşam biçimlerine direniş" ifade etmektedir (JAY, 1993: 44. Ayrıca bkz. WHITE, 1991: 116). Bu direniş, kaçınılmaz olarak tahakkümü, zorbalığı ve baskıyı doğuran meta-anlatılara karşı güvensizliğe dayanmaktadır. Kısaca postmodernizm, ilk bakışta çelişkili gibi görünse de, bir siyasal-etik projeyi dillendirmektedir. Bu projenin amacı, "bütün bütünleştirme tekniklerine yönelik topyekün itirazı koruyarak, bir adalet teorisi oluşturmak"tır (DOUZINAS, vd., 1991: 17).⁹

Ne var ki, böylesine "temelsiz" bir etik anlayışı, kişinin niçin moral kurallara uyması gerektiği konusunda, pragmatizmin dışında, sağlam gerekçeler sunamamaktadır. Lyotard moral emirleri "gönderen"i (sender) bir kenara bırakırken, postmodern etik projesinin de altını oymakta ve boşlukta bırakmaktadır. Aslında bu sadece Lyotard'ın yaşadığı bir çelişki değildir. Burada postmodernistlerin bir türlü çözemedikleri temel paradokslardan biri sözkonusudur. Tıpkı Nietzsche gibi, tanrıyı/göndereni ve özneyi öldüren postmodernistler ortaya çıkan boşluğu dolduramadılar. Postmodern teori ve

değerleştirilmesi" olarak formüle ettiği, "yaşam(a) iradesi"ne dayanan ve insanlığın kendine dönüşünü muhtulayan değerlerin inşasına gelir (NIETZSCHE, 1977: 96, 101-103).

8 Aslında bu düşüncelerin 17.yüzyıl düşünürü Spinoza'ya dayandığı bilinmektedir. Spinoza'ya göre "İyi ve Kötü ya da Günah yalnızca düşünme tarzlarıdır, onlar kesinlikle şeylere ya da varoluşa sahip olanlara karşılık değildir." (Aktaran: BUMİN, 1996: 75). Spinoza'nın etik ve bilinç hakkındaki görüşleri postmodern düşüncenin temellerini hazırlamıştır. Spinoza, Althusser'den Derrida'ya, Deleuze'den De Man'a kadar çok sayıda düşünürü etkilemiştir. Bu konuda bkz. (NORRIS, 1991).

9 Postmodern adalet anlayışının bir eleştirisi için bkz. (RAFFEL, 1992: 49-86).

kültür üzerine yazılarıyla tanınan Ihab Hassan, bu durumu şöyle ifade eder: "Tanrılarımızı öldürdük, ve şimdi söylemimizi üzerine kuracağımız hiç bir şeyimiz kalmadı" (HASSAN, 1987: 180). Diğer yandan postmodernistler, insan yaşamını anlamlandıran moral/etik kuralların gerekliliğinin de farkındalar. Fakat burada sorun, emir ve yasaklar içeren bu kuralların nasıl meşrulaştırılacağıdır. Postmodernist yazarlardan özellikle Lyotard ve Derrida'yı derinden etkileyen musevi düşünür Levinas, "gönderen" sorununu kısmen çözmüştür. Ona göre, en azından bazıları için, etik emirleri gönderen, aşkın kutsal kaynaktır (LEVINAS, 1989: 191-200).¹⁰ Ancak postmodern etik, bu ve benzeri "metafizik" temelleri reddetmektedir.

"Temel-sizliği"ne karşın postmodern etik, çoğulcu bir yapı içerisinde kültürel, etnik ve dinsel "küçük anlatılar"ın yaşamasını savunmaktadır (HELLER/FEHER, 1992: 36-37, HABER, 1994: 119). Postmodern etik/siyasal proje, modernitenin ürettiği "dışlama ve marjinalleştirme"ye bir tepkiyi ifade etmektedir. Postmodern söylemin savunduğu "çoğulcu adalet"in, "Öteki"ni, "bilinmeyen"i, "dışlanan"ı "temsil edilmeyen"i ve "marjinalleştirilen"i kuşatacak ve koruyacak şekilde yeniden kavramsallaştırılması amaçlanmaktadır (GIDDENS, 1991: 6, WHITE, 1991: 116-117). Bu kavramsallaştırmadaki anahtar kavram "Öteki"dir. Şimdi "Öteki"/"Özne" çatışmasına geçebiliriz.

Hayaletler Savaşı: Postmodern Öteki Modern Özneye Karşı

Postmodernizm, "Avrupa'da gezinen bir hayalet", "Özne" de "modern düşüncenin üzerinde gezinen bir hayalet" olarak görülmektedir (DOHERTY, 1995: 7). Bu hayaletler arasında kıyasıya bir savaş yaşanıyor. Postmodernizm, gölgelerin gücü adına zehirli oklarını, aynı zamanda insan hakları düşüncesinin de temelini teşkil eden, "Özne"ye yöneltiyor.

Özneye yönelik bu saldırı, doğrudan insan haklarının temellerini sarsmaktadır. Zira insan hakları, modernitenin birey merkezli dünya görüşünün bir ürünüdür. "Olan"dan bağımsız bir "olmalı" kategorisine yaslanan ahlak anlayışı, özellikle de "insan haysiyeti" kavramı, insan hakları fikrini temellendirmektedir. Başlangıçta vahiy kaynaklı bu fikir, daha sonra sekülerleşmiş, özellikle de Kant tarafından salt aklın alanına yerleştirilmiştir. Kant'ın haklara sahip ve özgür bireyi başkalarının aracı değil, kendi içinde amaçtır (KANT, 1900: 56). Burada birey ya da insan, coğrafyadan, milliyetten ya da diğer özgül niteliklerden bağımsız bir varlıktır.¹¹ Kısacası insan haklarının

10 Levinas'ın etik anlayışının eleştirel bir analizi için bkz. (ÇIRAKMAN, 2000: 179-199).

11 Bu soyutlama kimi çağdaş düşünürlerde çok daha barizdir. Örneğin yeni-Kantçılığın en önemli temsilcisi olarak bilinen Jahn Rawls'un adalet teorisi böylesine bir "çıplak insan" varsayımına dayanır. Rawls'un "orijinal durum"unda insanlar bir çeşit "cehalet peçesi" (veil of ignorance) altında, iyi ya da kötü hasletlerden bağımsız olarak adaletin temel

öznesi, soyut insandır. Dolayısıyla insan hakları, insanın sadece *insan olmaktan dolayı* sahip olduğu haklar olarak tanımlanmaktadır (DONNELLY, 1989: 9; ERDOĞAN, 1998: 195; KUÇURADI, 1996: 46).

İnsan haklarına yönelik eleştirilerin odaklaştığı nokta da bu soyut insandır. Buna göre insan diye soyut bir varlık yoktur. De Maistre'nin "Ben Fransız gördüm, Rus gördüm, Alman gördüm; ama insan görmedim!" sözü soyut bireyin eleştirisidir (KOLAKOWSKI, 1999: 78).¹² Bu eleştiri insan hakları diline çevrildiğinde, insanın hakından değil, bir Fransız'ın, Rus'un da Alman'ın hakından sözedilebileceği argümanı ortaya çıkmaktadır. Burke'den Hannah Arendt'e, ondan da postmodernizmin tanım babası Lyotard'a uzanan çizgide insanın ancak belli sosyal ve siyasal statüler içinde- bunlardan arınmış olarak değil- bazı haklara sahip olabileceği vurgulanmıştır. Sözgelimi Arendt, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan insanlık durumunun, ironik bir şekilde Burke'un Fransız Haklar Bildirgesi'ne yönelttiği eleştirileri doğruladığını ifade etmektedir. Arendt'e göre "Dünya, insan olmanın soyut çıplaklığında kutsal hiçbir şey bulmamıştır." Arendt, özellikle Yahudi soykırımına (Holocaust) göndermede bulunarak,¹³ yüzyıllardan ve siyasal aidiyetlerinden bağımsız olarak insanların haklara sahip olduğu iddiasını tarihin doğrulamadığını savunuyor. Ve şu yargıya ulaşıyor: "Öyle görünüyor ki insan olmaktan başka bir şey olmayan biri, tam da öteki insanların kendisine bir hemcinsleri gibi davranmalarını mümkün kılan nitelikleri yitirmektedir" (ARENDR, 1998: 309-311).

Arendt'in bu sözleri, "Öteki'nin Hakları"nı savunurken Lyotard'a ilham kaynağı olmuştur. Lyotard, Arendt'ten hareketle insan haklarının temel koşulunu -biraz da "Öteki" (Other) kelimesiyle oynayarak- şöyle tanımlıyor: "*Bir kişi ancak insan olmanın dışında bir şeyse haklara sahiptir. O bir insan olmaktan başka bir şeyse, aynı zamanda bir öteki insan olmalıdır.*" (LYOTARD, 1999: 144).

Postmodern söylem bireye karşı "Öteki"nin haklarını savunmaktadır. Bir anlamda postmodernistler, "marjinalleştirilmiş öteki"nin kendisini otonom insan olarak sunan bireyden intikamını alma peşindedirler (FEKETE, 1984: xv-xvi). Bu intikam, öznenin yok edilmesi gibi ağır bir cezayı beraberinde getirmektedir. Kısaca insan/özne, ölüme mahkum edilmiştir (DALLMAYR, 1981: 21-29). Michel Foucault'nun meşhur ifadesiyle "insan deniz kıyısında kumsala çizilen bir çehre gibi yok olma sürecine girmiştir" (FOUCAULT, 1971: 387).

prensiplerini belirlemektedirler. Bkz. (RAWLS, 1971: 136-142). Rawls'un soyut bireyinin eleştirisi için bkz. (BARRY, 1973: 10-18; SANDEL, 1982: 94). Rawls'un bu eleştirilere cevabı için bkz. (RAWLS, 1996: 29-35).

12 Kolakowski, de Maistre'nin bu sözlerinin aslında bir kısır döngü olduğunu göstermek için şöyle diyor: "O zaman sen ne Fransız, ne Alman, ne de Rus görmüşsün!" Olsa olsa, Dupont, Müller, Ivanov görmüş[sündür]" (KOLAKOWSKI, 1999: 79).

13 Holocaust bağlamında bir modernite eleştirisi için bkz. (BAUMAN, 1997).

Nietzsche'den hareketle, Foucault insanın sonunu şu sözlerle ilan eder: "Tanrının ölümünden ziyade- ya da bu ölümün ardından ve onunla büyük ölçüde ilintili olarak- Nietzsche'nin haber verdiği şey, Tanrının katilinin sonudur; insanın yüzünün kakkaha halinde infilaki, maskelerin rücu edişidir;.. Aynı Olan'ın Dönüşü ile insanın kesin olarak dağılışının özdeşliğidir." (FOUCAULT, 1971: 385).

Postmodernistler, liberal siyasal teorinin savunduğu otonom "Özne" (Subject) kavramının bir soyutlamadan, hatta bir yanılısamadan ibaret olduğunu savunmaktadırlar. Kendisini belirleyen otonom birey, "modern çağın büyük mitsel figürü" olarak görülmektedir (FITZPATRICK, 1992: 34). Otonom birey bir yanılısamadır; "özgür olmayan bir dünyada insanın özgür bir varlık olduğu yönündeki... temel duyguda" ifadesini bulan bir yanılısama (NIETZSCHE, 1977: 199).¹⁴

Bu yanılısama karşısında postmodernistler, Özneyi "belirleyici" statüden indirerek, "belirlenen" konumuna taşırlar (CALLINICOS, 1989: 87; NORRIS, 1993: 30). Özne, dil ya da güç (iktidar) tarafından inşa edilmektedir (ASHER, 1984: 171; MACDONELL, 1986: 36-42). Foucault'ya göre kimliği ve karakteriyle birey, bedenler, hareketler ve istekler üzerinde uygulanan güç/iktidar ilişkisinin bir ürünüdür (FOUCAULT, 1980: 73-74 ,98).¹⁵ Tıpkı birey gibi, insan hakları da, bir "hakikat iddiası" olarak, disipline edici iktidar ilişkisinin ürünüdür. Gaete postmodernizmin insan haklarına bakışını şöyle özetlemektedir: "Postmodern perspektif, insan haklarını ne evrensel bir hakikatin ifadesi ne de onun inkarı olarak düşünür; insan haklarının hakikat iddialarını ise öznenin iktidarla ilişkilerini temel haklar dilinde formüle ederken girdiği oyundaki lokal manevralar olarak değerlendirir" (GAETE, 1991: 168).

Postmodernizmin Özneye saldırısı ve göreceliği kutsaması, bu söylem içinde evrensel insan haklarının varlığını neredeyse imkansız kılmaktadır. Postmodern durumda insanların ulusal kimliklerinden ve yaşadıkları coğrafyadan bağımsız olarak bir takım haklara sahip olduğunu savunmak kolay görünmemektedir. Kısacası, "hakikat-iddiaları"nin göreceleştirilişi, kaçınılmaz olarak insan haklarını meşrulaştıran evrensel, "ilkesel ve normatif temeli"n yıkılmasıyla sonuçlanacaktır (SALTER, 1996: 56). Böylesine temelsiz bir durumda doğruyla yanlış, iyiyle kötüyü birbirinden ayırt edecek herhangi bir ölçütten de yoksun olunacaktır. Bu etik boşluk, haklar alanında hemen her türlü düşünce ve pratiği meşrulaştırıcı bir işlev görecektir. Özellikle de statükonun devamı yönünde işlev görececek olan bu muhafazakar duruş, hiç kuşkusuz insan haklarının "devrimci" doğasıyla çatışacaktır. Sonuç olarak postmodern durumda, insan haklarının siyasal rejimler için meşrulaştırıcı/gayri-meşrulaştırıcı olma işlevi aşınacaktır. Aslında postmodernistler, ya da namı diğer "neo-muha-

14 Nietzsche'nin "Özne"yi reddi konusunda ayrıca bkz. (NIETZSCHE, 1969: 45).

15 Foucault'nun bu noktada bir eleştirisi için bkz. (HABERMAS, 1990:290).

fazakarlar", Özneyi ve hakları aşındırmakla, adil olmayan kurulu düzenlere karşı direniş ihtimalinin de altını oymaktadırlar. Gerçekten, Alain Touraine'nin de ifade ettiği gibi, "Özne fikri, adil olmayan iktidara isyan hakkını her zaman muhafaza eden *muhalif* bir fikirdir." Touraine, Öznenin katillerine Özne-siz bir dünyanın resmini hatırlatmadan da geçemiyor. Touraine'e göre Özne itibardan düşürüldüğünde "sosyal ve kişisel yaşamımız, bütün yaratıcı gücünü kaybedecek ve yaşamımız muhtelif anıların kalıcı hiçbir şey üretmeyen beceriksizliğimizin yerini aldığı post-modern bir müze olmanın ötesine gitmeyecektir" (TOURAINÉ, 1995: 210, 213).

"Meta-Anlatı" Olarak Postmodernizm ve İnsan Haklarının Karşıkönulmaz Cazibesi

Görüldüğü gibi postmodernistler, bütün "hakikat iddiaları"na ve modernitenin her türlü meşrulaştırıcı meta-anlatılarına karşı savaş ilan etmektedirler (KEANE, 1988: 232). Ne var ki, ideolojilere ve metafizik temellere dayandığı ileri sürülen meta-anlatılara bu karşı çıkış, ironik bir şekilde postmodernizmin kendisini bir "meta-anlatı" haline getirmektedir. Lyotard bile 'büyük anlatıların' artık güvenilirliklerini kaybettiklerinden ve bu anlatıların düşüşünü anlatan büyük anlatının (postmodernizmin) güven kazandığından bahsetmektedir (LYOTARD, 1989: 318). Bu yeni büyük anlatı, doğal olarak yerini aldığı modernitenin ikilemelerini/sorunlarını da yeniden üretmektedir. Paul Bové'un vurguladığı gibi "esas itibariyle, Nietzsche ve Foucault'nun alternatif pratikleri, özellikle metafizik özneyi sorgulamak yoluyla, hümanist pratigin önemli biçimlerinin altını oyma girişimlerine ragmen- yapıbozumuna uğratmayı umdukları gelenegin yeniden üretilmesini tamamen önleyemez" (BOVE, 1986: 3).

Diğer yandan postmodernistler, moderniteyi eleştirirken "indirgemeci" davranmaktadırlar. Modernite negatif yanları ağırlıklı olarak ön plana çıkarılan¹⁶, bunun yanında olumlu yanları ve başarıları gözardı edilen tek biçim bir proje olarak sunulmaktadır. Halbuki, modernite çok yönlüdür. Modernitenin sahip olduğu "içsel çeşitlilik", modern dönemi sona erdirmeye yönelik "harici" (post) çabaları gereksiz kılmaktadır (KOLB, 1986: 259).¹⁷ Zygmunt Bauman'un

16 Aslında modernitenin negatif yönlerini postmodernistlerden önce de pek çok düşünür eleştirmiştir. Bu eleştiriler özellikle sömürü, yabancılaşma, parçalanma, anomi vb kavramlarla ifade edilmektedir. Sözelimi, Marx'a göre, kapitalizm formundaki rasyonalite "katı olan herşeyin buharlaştığı" bir durum yaratmaktadır. Weber'in gözünde rasyonalite bürokratik bir "demir kafes" oluşturmaktadır. Ya da Frankfurt Okulu'nun mensupları için, "dünyanın (kutsaldan) arındırılması" hedefiyle Aydınlanma, kitlesel bir aldatmacaya dönüşmektedir. Bkz. sırasıyla (MARX/ENGELS, 1967: 83; WEBER, 1930: 181; ADÖRNO/HORKHEIMER, 1979: 3, 120-167.; MARCUSE, 1964: 14).

17 Modernliğin dikey çeşitliliği için bkz. (GÖLE, 1998: 55-62; ARMAĞAN, 1999: 73-83).

ifadesiyle, "Modernitenin potansiyeli hala kullanılmamış durumdadır ve modernitenin vadinin kurtarılması gerekmektedir" (BAUMAN, 1996: 227). Nitekim Habermas, Aydınlanmanın "tamamlanmamış" bir proje olduğunu ileri sürerken, modernitenin vadinin kurtarmayı amaçlamaktadır. Bu yarım kalmış projeyi tamamlamaya çalışan Habermas, postmodernistlerin saldırdıkları araçsal aklın yerine iletişimsel aklı (*communicative reason*) koyar. Bununla modernistler geçici bir süre de olsa postmodernistlerin araçsal akıl yoluyla modernitenin "Öteki"ni sömürdüğü, farklılıkları ortadan kaldırdığı, bütüncü ve toptancı dünya görüşleri ürettiği eleştirisini frenlemiş sayılırlar. Nihayet Habermas'ın sunduğu çoğulcu, Ötekini dışlamayan siyasal düzen projesi postmodernistlerin siyasal "projeler"i ile önemli ölçüde örtüşmektedir. "Evrensellik nedir?" sorusunu cevaplarken Habermas, postmodernistlerin de kutsadığı "fark(lılık)" (*difference*) kavramını ön plana çıkarır. Habermas'a göre: "*Moral evrensellik, kişinin yaşam biçimini diğer yaşam formlarının meşru talepleri karşısında göreceleştirmesi, yabancılara ve ötekilere kendisine tanınan aynı hakları tanıması, kendi kimliğini evrenselleştirme noktasında ısrarlı olmaması, farklı kimlikleri dışlamaması, ve hoşgörü alanlarının bugün olduğundan çok daha geniş bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelmektedir*" (HABERMAS, 1992: 240).

Postmodernistlerin yukardaki ifadelerde belki "evrensellik" kelimesi hariç- itiraz edecekleri çok fazla bir şey olmasa gerek. Zira postmodern etik ve siyasal anlayışın temel ilkeleri de, farklı düzeyde olmasına karşın, aynı unsurlara işaret etmektedir. Gerçekten postmodernistler, ideolojileri ve bunların dayandıkları temelleri reddetseler de, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin/ideallerin önemini farkındadırlar. Karşı çıktıkları, bunların bir takım metafizik temellere yaslandırılmalarıdır. Sözgelimi, postmodernliği tartışmalı olan,¹⁸ ancak fikirlerinin kendilerini postmodernist olarak takdim edenleri derinden etkilediği Foucault'da insan hakları düşüncesinin, sistematik olmasa da, izlerini bulmak mümkün. Foucault'nun "yönetilenlerin (*gouvernés*) doğuştan sahip oldukları, hükümetlere itiraz etme ya da iktidarı sınırlandırma haklarının olduğu" yönündeki görüşü doğal haklar teorisine oldukça yaklaşmaktadır. (MACEY, 1993: 405-406). Dahası, modern demokrasi ve özgürlük anlayışının üzerine oturduğu ve postmodernistlerin şiddetle saldırdığı Özne kategorisi dahi postmodern söylem içinde geçici de olsa yer bulabilmektedir. Örneğin Jacques Derrida, demokrasinin temellerini sarsmamak için, en azından bir süre daha, öznenin tutulmasından yanadır. Derrida'ya göre, öznenin zamansız ekartesi ontolojik düzeyde demokrasinin etiksel, yargısal ve siyasal temellerinin korunmasını zorlaştıracak boşluklara neden olur. Kısaca Özne hem mevcut demokrasi kavramı hem de insan hakları için önemlidir

18 Kendisine "postmodernite" hakkındaki görüşleri sorulduğunda Foucault, şu ironik cevabı vermiştir: "Neyi postmodernite olarak adlandırıyoruz? Ben o kadar günceli takip edemiyorum" (FOUCAULT, 1983: 204).

(DERRIDA, 1991: 104, 108).¹⁹ Ayrıca Derrida, Aydınlanmayı ve onun getirdiği kavramları kategorik olarak reddetme eğilimine karşıdır. Ona göre farklı inanç ve yaşam biçimleri karşısında hoşgörü ve saygı gösterme gibi Aydınlanma ideallerine sadakat, Avrupa'yı yeniden tanımlarken kaçınılmaz bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (DERRIDA, 1992: 79) Aydınlanma "kötünün dönüşü"nü önleme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, "herkes orada yerini almalı ve Aydınlanmanın özgürleştirici felsefesini (yeniden) onaylamalıdır" (DERRIDA, 1994b: 37)

Öte yandan postmodern söylemin anahtar kavramları olan "Öteki" ve "fark(lılık)" (*difference*) ile insan hakları söyleminin merkezi kavramları olan "otonomi/özzerklik" ve "evrensellik" arasında zorunlu bir çatışmanın olmadığı ileri sürülmektedir. Otonomi, hakların temellendirilmesinde kullanılan önemli bir kavram. "Kendi yaşamının yazarı" olan otonom birey, haklara sahiptir (SUMNER, 1987: 98). Joseph Raz'ın ifadesiyle "otonomi sadece haklar tarafından oluşturulmaktadır: otonom yaşam ihlal edilmeyen haklar içindeki yaşamdır" (RAZ, 1990: 191). Diğer yandan otonomi, "Öteki"nin varlığını gerektirir. Öteki, basitçe benim dışımda olan değil; aynı zamanda benim kimliğimi belirleyendir. Benim otonomim, ontolojik düzeyde, ancak ötekiler olduğu takdirde anlamlıdır (BRADNEY, 1993: 27). Sartre'ın kelimeleriyle ifade edecek olursak, "öteki, benim varlığım için ve aynı zamanda kendim hakkında edinebileceğim her türlü bilgi için kaçınılmazdır" (SARTRE, 1973: 45). Eğer, ötekileri (kendi içinde amaç olan) otonom varlıklar olarak görmezsem, kendimi temel bir açmazın içinde bulmam mukadderdir. Bu açmaz, "mutlak yalnızlık"tır (DETMOLD, 1989: 124). "Mutlak yalnızlık" açmazı, başkalarıyla birlikte yaşama mutlak gerekliliğini beraberinde getiriyor (MACQUARRIE, 1972: 75-92; MARX, 1973: 84). Kısacası, otonomi sadece "ben" için değil, aynı zamanda "öteki" için de anahtar kavramlardan biri. Tıpkı, "ben" gibi, "öteki" de otonom bir varlık olarak haklara sahiptir. Zira "ben"in ontolojik statüsü, "öteki"nden bağımsız değildir. Bunun tersi de doğrudur. Lyotard'ın, "bir kişi aynı zamanda bir öteki ise haklara sahiptir" şeklinde özetlenebilecek argümanı bu bağımlılığa işaret etmektedir (LYOTARD, 1999: 144).

Diğer yandan, postmodernistlerin sıkça saldırdıkları bir kavram olan evrensellik de postmodern söylemde yer bulabilir. Kimilerine göre, postmodernizmin evrenselliği eleştirisi aslında, zımnen de olsa, bir evrenselliğin var olduğu şeklindeki ön kabule dayanmaktadır. Postmodernizm, Aydınlanmanın ürünlerinden evrenselliğe karşı çıkarken, bu evrenselliğin bir kısım bireyleri ya da grupları dışarda bıraktığını vurgulamaktadır. Postmodernistler, burada

19 Foucault'nun Descartes'i eleştirileri karşısında Derrida'nın kartezyen tasarımın özü olan Cogito (düşünen özne) yu savunusu için bkz. (DERRIDA, 1978: 31-63; BOYNE, 1990: 55-71). Ayrıca Althusser'in, burjuvanın "bir numaralı felsefe kategorisi" olarak betimlediği "yasal-ideolojik özne"ye ilişkin görüşleri için bkz. (ALTIUSSER, 1987: 73-80).

evrensel standartları gerçek manada ya da yeterince evrensel olmadıkları için eleştirmektedirler. Dolayısıyla, "evrenselliği reddetmek ya da ona karşı çıkmaktan ziyade, [postmodern] eleştirinin bizzat kendisi zımni ve eleştirdiğinden çok daha kuşatıcı olmayı hedefleyen bir evrenselliğe dayanmaktadır" (REIMAN, 1997: 55). Postmodern söylemin sihirli kelimeleri olan "öteki" ve özellikle de "farklılık", bir şekilde evrenselliği gerektirmektedir. Charles Taylor, bireysel otantiklik (authenticity) ve orijinalliğin gerektirdiği farklılık politikasının organik olarak, evrensel "onur" politikasından doğduğunu ileri sürmektedir (TAYLOR, 1992: 39). Aynı şekilde, Terry Eagleton farklılık ve evrenselliğin birbirini dışlamadığını, tam tersine gerektirdiğini vurgulamaktadır. Dahası, Eagleton'a göre "günümüzün militan yerellik" anlayışı farklılık fikrine zarar vermektedir (EAGLETON, 1996: 113-119, ayrıca bkz. CALDER, 1997: 221-228).

Postmodernistler eylem düzeyinde de demokrasi ve insan haklarından yana tavır almışlardır. Sivil özgürlükler konusunda pasifist bir tutumdan ziyade mücadeleci bir tavır sergilemişlerdir. Sözgelimi Foucault sivil hürriyetlerin iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını ileri sürmesine rağmen Fransa'da hakların savunulduğu bir çok yürüyüşe ve gösteriye katılmıştır. Hatta bu gösterilerden birinde polisden yediği dayak sonucu Foucault'nun kaburga kemiği kırılmıştır (MACEY, 1993: 394-395). Aynı şekilde Derrida, *The Specters of Marx* (Marx'ın Hayaletleri) adlı kitabını Güney Afrika'da Apartheid (ırk ayrımı) politikasına karşı mücadele eden ve öldürülen Chris Hani'nin anısına ithaf etmiştir (DERRIDA, 1994: xv-xvi).

Vulgarize etme pahasına denebilir ki, insanlar tanrılarıyla -bunun adı ister kutsal Varlık, Brahma, Nirvana isterse Akıl, Bilim, İlerleme, Cogito ya da Üstüninsan olsun- birlikte yaşarlar. İnsanlar tanrılarını hem tanımlar, hem de onlar tarafından tanımlanırlar. Dolayısıyla tanrıları öldürmeye çalışmak, insanoğlunun yaşamlarını anlamlı kılan kaynakları kurutmaya yönelik bir girişimdir. Tanrılara ihtiyaç, Sartre'in ifadesiyle "mutlak hakikat"ın gerekliliğine işaret eder (SARTRE, 1973: 44). Bu mutlak hakikat iddiası, eleştiri için de kaçınılmazdır. Habermas'ın belirttiği gibi "eğer düşünce hakikat ve geçerlilik iddiaları alanında işlemiyorsa, o takdirde analiz ve kritik anlamlarını kaybedecektir" (HABERMAS, 1982: 25, ve WALSH, 1990: 29). Eleştiri için "kesinlik" gereklidir. Dahası, şüphe için de kesinlik gereklidir. Wittgenstein'a göre "herşeyden şüphelenmeyi densesen bile, bu seni her şeyden şüphe etmeye kadar götürmeyecektir. Zira, şüphelenme oyununun bizatıhi kendisi kesinliği varsayar" (WITTGENSTEIN, 1974: par. 115).²⁰

Sonuç olarak, "tanrı-sız" bir durum hayaline rağmen postmodernite, yukarıda bahsedilen gereklilikten kaçamaz. Zira böyle bir hayal, zımnen ve

20 Wittgenstein'in argümanlarını bana hatırlatan Profesör Tony Bradney'e müteşekkirim.

istenmeden de olsa, modernitenin tanrılarından biri olan "lineer ilerleme" fikrine olan inancı yansıtmaktadır (LYON, 1994: 18). Böylece postmodernizm yeni bir meta-anlatıya dönüşmektedir: "*postmodernite meta-anlatısı*" (GUNNAH/SCOTT, 1992: 148). Yeni bir meta-anlatı olarak postmodernizm, modernitenin açmazlarını yeniden üretmekte ve onun metafiziği reddi retorik bir iddia olmanın ötesine gitmemektedir (ROSE, 1984: 208).

Postmodern Liberaller ve İnsan Hakları

Üzerimizde dolaşan bir "hayalet" olarak postmodernizm, entelektüel yaşamın bütün boyutlarını etkilemeye devam ediyor. Çağımıza damgasını vuran postmodernizmin insan haklarının temellerine yönelik güçlü ve bir o kadar da provakatif eleştirileri, hak teorisyenlerini de etkilemiş benziyor. Bu eleştirilerin etkisiyle Ronald Dworkin ve John Rawls gibi liberal hak teorisyenleri, hakların temellerini açıklarken bir çeşit özür dileyici tavır takınmaktadırlar. Liberaller artık metafizik şapkasından etik argümanlar çıkaran geleneksel sihirbaz rolünü oynamak istemiyorlar (DWORKIN, 1977: xi). Kısaca liberaller postmodernleşiyor (ARSLAN, 1999a: 10). Postmodern liberalizmin önemli isimlerinden Rawls, bir makalesinde şunları yazıyor:

İnsan hakları herhangi bir kapsayıcı moral doktrine ya da insan doğasına ilişkin herhangi bir felsefi kavrama dayanmazlar- sözcülemi insanlar moral varlıklardır ve eşit değere sahiptirler, veya onlara bu hakları kazandıran bazı özel moral ve zihinsel güce sahiptirler gibi... Bunların böyle olduğunu göstermek oldukça derin bir felsefi teoriyi gerektirir ki çoğu hiyerarşik toplumlar, liberal veya demokratik olduğu gerekçesiyle, ve bu hakların Batı siyasal geleneğinin bir özelliği olduğu ve diğer ülkelere yabancı olduğu gerekçeleriyle hakları reddedebileceklerdir (RAWLS, 1993: 56-57).

Aslında bu pasajda, insan haklarının felsefi temellerinin olmadığı tezi savunulmuyor. Tersine bu hakların Batı liberal geleneğinden beslendiği, ancak evrensel olarak uygulanabilmesi için bu gerçeğin çok da önemli olmadığı, bir kenara bırakılması gerektiği ima ediliyor. Bunun anlamı şudur: İnsan hakları vardır ve bu haklar meşrulukları için hiç bir moral veya felsefi temellendirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu pragmatik tavır, tam da Richard Rorty gibi postmodernist liberallerin insan hakları karşısında benimsedikleri tavrıdır.

Rorty, liberal demokrasilerin kurumlarını ve uygulamalarını "akıl", "adalet" gibi Kantçı payandalar kullanmadan savunmaya çalışır. Oakeshott ve Dewey gibi pragmatistlere dayandığı düşüncesini "postmodernist burjuva liberalizmi" olarak adlandırır. Rorty'nin insan haklarına yaklaşımı, "insan haklarına evet, ancak onun temellendirilmesine hayır" şeklinde özetlenebilir. Ona göre insan haklarını temellendirmeye yönelik girişimler, "modası geçmiş" ve "gereksiz" projelerdir.

Tıpkı Rawls gibi, Rorty de "insan hakları kültürü"nü Batı moral dünyasına ait olduğunu ve bunun diğer moral anlayışlara üstün olduğunu kabul ediyor. Ancak Rorty'e göre bu moral anlayışın "evrensel bir insan doğası"ni gerektirdiğini savunmak yanlıştır. Çünkü, tarih, toplum ve gelenekten bağımsız, insan doğasının "evrensel özü" denebilecek bir özellik yoktur (RORTY, 1993: 116-117). Rorty için insan hakları kültürünün yaygınlaşmasının yolu, bu kültürün dayandığı "moral kanunlar"ın gerekliliğinin bilincine varmaktan ziyade, duygusal/sentimental bir gelişmeden geçmektedir. Bu duygusal gelişme de, bizimle ötekiler arasındaki benzerliklerin, farklılıkları bastırarak kadar güçlü olduğunu gösterecek bir "sentimental eğitim"e bağlıdır (RORTY, 1993: 129).²¹

Sonuç Yerine

İnsan hakları, modernitenin özne-merkezli ve evrenselci söyleminin bir ürünü olarak algılanmaktadır. Postmodernistler, Aydınlanmanın mirası olan insan hakları düşüncesinin bir "meta-anlatı" olduğunu ve "Öteki"ni, "temsil edilmeyen"i bastırmak için kullanılan bir meşrulaştırma aracı olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, postmodernistler, "modern" sorunları aşıklarını da söylemiyorlar. Postmodern yazarlara göre, postmodernitenin "post"u, "modernden sonra gelen"i değil, "modernitenin kendini algılayışından sonra gelen"i ifade etmektedir. Bir başka deyişle, postmodernite etik dahil modernitenin kendini algılayışından doğan sorunları karşısında "yeni bir perspektif, yeni bir yol" sunma iddiasındadır (HELLER, 2000: 2).

Nitekim, postmodern eleştirinin evrensellik, Özne, otonomi gibi insan haklarının tanımsal öğelerini tehdit etmesine karşın, postmodernistler insan hakları fikrini açıkça dışlamıyorlar. Kimi zaman "Öteki'nin hakları" düzleminde, kimi zaman da duygusal düzlemde postmodern yazarlar insan haklarını savunmak ihtiyacını duyuyorlar. Postmodernistler insan hakları meselesine duyarsız kalamıyorlar, zira etik sorununa duyarsız değiller. İnsan hakları ise etik (*Sittlichkeit*) alanda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu nedenle, Habermas'ın belirttiği gibi, hemen "hiç kimse hukuk sisteminin moral özünü temsil eden insan haklarının, modern yaşamın etik (*Sittlichkeit*) anlayışı için yersiz olduğunu ileri sürmeyecektir." (HABERMAS, 1990: 205). Nitekim Bauman *Postmodern Ethics* adlı kitabında "büyük etik meseleler-insan hakları gibi... hiçbir şekilde güncelliklerini kaybetmediler" saptamasını yapmaktadır. Bauman hemen ardından bu etik meselelerin "yeni" bir bakış açısından görülmesi ve ele alınması

21 Rorty'e göre, "niçin Bosna'da Sırp'ların tecavüzüne uğrayan bir müslüman kadın umurunda olsun?" şeklindeki bir sorunun cevabı rasyonel değil, ancak duygusal düzlemde verilebilir. Bu tür sorular, sözgelimi, "işte o kadın senin kızın ya da gelinin olabilirdi" şeklinde başlayacak bir anlatımla cevaplandırılabilir ancak. (RORTY, 1993: 129).

gerektiğini vurgulamaktadır (BAUMAN, 1993: 4). Ancak bu "yeni bakış"ın ne olduğunu postmodernistler doğrusu tam olarak ortaya koyabilmiş değiller. Böyle olunca da, postmodernizm "hayaleti"nin pragmatizmin buğulu camından insan haklarına (şaşı) bakışı şimdilik devam ediyor.

Kaynakça

- ADANIR, Oğuz (1999), "Baudrillard Postmodern Bir Düşünür Değildir.," *Doğu Batı*, Sayı 9: 117-121.
- ADORNO, Theodor / HORKHEIMER, Max (1979), *The Dialectic of Enlightenment* (London: Verso) (Çev.: J. Cumming).
- ALTHUSSER, Louis (1984), "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)," ALTHUSSER, Louis, *Essays on Ideology* (London: Verso): 1-60.
- ALTHUSSER, Louis (1987), "Bir Kategori Üzerine Gözlem: 'Öznesiz ve Eriksiz Süreç'." ALTHUSSER, Louis (1984), *John Lewis'e Cevap* (Ankara: V Yayınları) (Çev.: M.Ökmen).
- ARENDR, Hannah (1998), *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm* (İstanbul: İletişim) (Çev.: B.S.Şener).
- ARMAĞAN, Mustafa (1999), "Alternatif Modernliğe ve Modernliğimize Dair," *Doğu Batı*, Sayı 8 :73-83.
- ARSLAN, Zühtü (1999), "Taking Rights Less Seriously: Postmodernism and Human Rights," *Res Publica*, 5/2 (1999): 195-215.
- ARSLAN, Zühtü (1999a), "Anayasal Devletin Normatif Temelleri: Siyasal Tarafsızlık (I)." *Liberal Düşünce*, Sayı 16: 5-19.
- ARSLAN, Zühtü (2000), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında 'Demokratik Toplum' Kavramı." *Türkiye'de İnsan Hakları* (Ankara: TODAİE Yayını):191-200.
- ASHER, Kenneth (1984) "Deconstruction's Use and Abuse of Nietzsche," *Telos*, 62: 169-178.
- BARRY, Brian (1973), *The Liberal Theory of Justice* (Oxford: Clarendon Press).
- BAUDRILLARD, Jean (1995), *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev.: E.Ahora, I.Ergüden).
- BAUMAN, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity* (London: Routledge).
- BAUMAN, Zygmunt (1993), *Postmodern Ethics* (Oxford: Blackwell).
- BAUMAN, Zygmunt (1996), *Yasakoyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine* (İstanbul: Metis) (Çev.: K.Atakay).
- BAUMAN, Zygmunt (1997), *Modernite ve Holocaust* (İstanbul: Sarmal Yayınevi). (Çev.:S.Sertabiboğlu).
- BERLIN, Isaiah (1989), "Locke and Professor Machperson." LIVELY, J / REEVE, A. (eds.), *Modern Political Theory From Hobbes to Marx: Key Debates* (London: Routledge).
- BERTENS, H. (1995). *The Idea of the Postmodern: A History* (London: Routledge).
- BEST, Steven/KELLNER, Douglas (1991), *Postmodern Theory: Critical Interrogations* (London: Macmillan).
- BOVE, Paul A. (1986), *Intellectuals in Power: A Genealogy of Critical Humanism* (New York: Columbia University Press).
- BOYNE, Roy (1990), *Foucault and Derrida: The Other Side of Reason* (London: Unwin Hyman).
- BRADNEY, Anthony (1993), *Religions, Rights and Laws* (Leicester: Leicester University Press).
- BUMİN, Tülin (1996), *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- CALLINICOS, A. (1989), *Against Postmodernism: A Marxist Critique* (Oxford: Polity Press).

- CAMPBELL, Tom (1983), *The Left and Rights: A Conceptual Analysis of the Idea of Socialist Rights* (London: Routledge & Kegan Paul).
- COLWILL, Jeremy (1994), *Universal Human Rights? The Rhetoric of International Law* (London: University of Westminster Press, Centre for the Study of Democracy, Research Papers, Number 3).
- ÇIRAKMAN, Elif (2000), "Levinas'ta Öteki ve Adalet: Eleştirel Bir Not," *Doğu Batı*, 13: 179-199.
- ÇİĞDEM, Ahmet (1997), *Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- DALLMAYR, Fred R. (1981), *Twilight of Subjectivity: Contributions to a Post-Individualist Theory of Politics* (Amherst: The University of Massachusetts Press).
- DERRIDA, Jacques (1978), "Cogito and the History of Madness," DERRIDA, Jacques, *Writing and Difference* (London: Routledge): 31-63.
- DERRIDA, Jacques (1991), "Eating Well," or the Calculation of the Subject: An Interview with Jacques Derrida," CADAVA, E. / CONNOR, P. / NANCY, J.-L. (eds.), *Who Comes After the Subject?* (London: Routledge).
- DERRIDA, Jacques (1992), *The Other Heading: Reflections on Today's Europe* (Indianapolis: Indiana University Press) (Çev.: P.A. Brault ve M.B. Naas)
- DERRIDA, Jacques (1994), *The Specters of Marx* (London: Routledge) (Çev.: P.Kamuf).
- DERRIDA, Jacques (1994b), "The Deconstruction of Actuality: An Interview with Jacques Derrida," *Radical Philosophy*, 68 (Autumn 1994): 28-41.
- DETMOLD, M.J. (1989), *Courts and Administrators: A Study in Jurisprudence* (London: Weidenfeld and Nicolson).
- DOHERTY, Thomas .D. (1995), "Postmodernizm: Bir Giriş," *Postmodernist Burjuva Liberalizmi* (İstanbul:Sarmal Yayınevi) (Çev.:Y.Alogan):9-53.
- DONNELLY, Jack (1989), *Universal Human Rights in Theory and Practice* (London: Cornell University Press).
- DOUZINAS, Costas / WARRINGTON, Ronnie/MCWEIGH, Shaun (1991), *Postmodern Jurisprudence: The Law of Text and the Texts of Law* (London: Routledge).
- DWORKIN, Ronald (1977), *Taking Rights Seriously*, (London: Dartmouth).
- EAGLETON, Terry (1996), *The Illusions of Postmodernism* (Oxford: Blackwell).
- ERDOĞAN, Mustafa (1998), *Liberal Toplum Liberal Siyaset* (Ankara: Siyasal Yayınları, 2. Baskı).
- FEKETE, John (1984), "Descent into the New Maelstrom: Introduction," FEKETE, John (ed.), *The Structural Allegory: Reconstructive Encounters with the New French Thought* (Manchester: Manchester University Press).
- FITZPATRICK, Peter (1992), *The Mythology of Modern Law* (London: Routledge).
- FOUCAULT, Michel (1971), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (London: Routledge).
- FOUCAULT, Michel (1980), *Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (Sussex: The Harvester Press) (Çev.: C. Gordon vd.).
- FOUCAULT, Michel (1983), "Structuralism and Poststructuralism: An Interview with Michel Foucault," *Telos*, 55 :195-211.
- FREEDEN, Michael (1991), *Rights* (Milton Keynes: Open University Press).
- GAETE, Rolando (1991), "Postmodernism and Human Rights: Some Insidious Questions," *Law and Critique*, 2 :149-170.
- GAETE, Rolando (1993), *Human Rights and the Limits of Critical Reason* (Aldershot: Dartmouth).

- CALDER, Gideon (1997), "Postmodernism and its Ironies," *Res Publica*, 3/2:221-228.
- GIDDENS, Anthony (1990), *The Consequences of Modernity* (Oxford: Polity Press).
- GIDDENS, Anthony (1991), *Modernity and Self-Identity: Self and Society in Late Modern Age* (Oxford: Polity Press).
- GOODRICH, Peter/DOUZINAS, Costas/HACHAMOVITCH (1994), "Introduction: Politics, ethics and the legality of the contingent," DOUZINAS, Costas vd. (eds.), *Politics, Postmodernity, and Critical Legal Studies: The Legality of the Contingent* (London: Routledge).
- GÖLE, Nilüfer (1999), "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen," *Doğu Batı*, Sayı: 2 :55-62.
- GURNAH, Ahmed / SCOTT, Alan (1992), *The Uncertain Science: Criticism of Sociological Formalism* (London: Routledge).
- HABER, H.F. (1994), *Beyond Postmodern Politics: Lyotard, Rorty, Foucault* (London: Routledge).
- HABERMAS, Jürgen (1982) "The Entwinement of Myth and Enlightenment: Re-Reading Dialectic of Enlightenment," *New German Critique*, 26: 13-30.
- HABERMAS, Jürgen (1990), *The Philosophical Discourse of Modernity* (Cambridge: Polity) (Çev.: F.Lawrence).
- HABERMAS, Jürgen (1990b), *Moral Consciousness and Communicative Action* (Cambridge: Polity) (Çev.: C.Lenhardt ve S.W.Nicholsen).
- HABERMAS, Jürgen (1992), *Autonomy and Solidarity: Interviews with Jurgen Habermas*, DEWS, Peter (ed.), (London: Verso, Revised Edition).
- HABERMAS, Jürgen (1995), "On the Internal Relation between the Rule of Law and Democracy," *European Journal of Philosophy*, 3/1:15.
- HABERMAS, Jürgen (1996), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Cambridge, Mass.:The MIT Press) (Çev.: W.Rehg).
- HARARI, Josue V. (ed.), *Textual Strategies; Perspectives in Post-Structuralist Criticism* (London:Methuen & Co. Ltd.).
- HASSAN, Ihab (1987), *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture* (Columbus: Ohio State University Press).
- HEIDEGGER, Martin (1993), "Letter on Humanism," HEIDEGGER, Martin, *Basic Writings* (London: Routledge): 258-259.
- HELD, David (1984), "Central Perspectives on the Modern State," McLENNAN, Gregor /HELD, David /HALL, Stuart (eds.), *The Idea of the Modern State* (Milton Keynes: Open University Press).
- HELLER, Agnes / FEHER, Ferenc (1989), *The Postmodern Political Condition* (London: Blackwell).
- HELLER, Agnes (1992), "Rights, Modernity, Democracy," HELLER, Agnes (ed.) *Deconstruction and the Possibility of Justice* (London:Routledge).
- HELLER, Agnes (2000), "The Postmodern Imagination," PIERSON, Chris/TORMEY, Simon (eds.), *Politics at the Edge* (London: Macmillan): 1-13.
- JAMESON, FREDRIC (1988), "Regarding Postmodernism: A Conversation with Fredric Jameson," (by STEPHANSON, S.) ROSS, A. (ed.), *The Politics of Postmodernism* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- JAY, Martin (1993), *Force Fields: Between Intellectual History and Cultural Critique* (London: Routledge).
- KANT, Immanuel (1900), *Fundamental Principles of the Metaphysics of Ethics* (London: Longmans, Second Edition) (Trans.: T. K. Abbott)
- KAUFMAN, A.S. (1968), "A Sketch of a Liberal Theory of Fundamental Rights," *Mind*, 52 :595-615.

- KEANE, John (1988), *Democracy and Civil Society: On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power* (London: Verso).
- KOLAKOWSKI, Leszek (1999), *Modernliğin Sonsuz Duruşması* (İstanbul: Pınar Yayınları) (Çev.: S.Ayaz).
- KOLB, David (1986), *The Critique of Pure Modernity: Hegel, Heidegger, and After* (Chicago: The University of Chicago Press).
- KUÇURADI, İona (1996), "Felsefe ve İnsan Hakları," *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1996).
- KÜÇÜK, Mehmet (2000), "Entelektüellerin Tehlikeli Oyuncağı: Postmodern," KÜÇÜK, Mehmet (der.), *Modernite Versus Postmodernite* (Ankara: Vadi Yayınları, 3. Baskı):55-72.
- LEVINAS, Emmanuel (1989), "Revelation in the Jewish Tradition," HAND, Sean (ed.), *The Levinas Reader* (Oxford: Blackwell): 191-200.
- LOCKE, John (1988), *Two Treatises of Government, 1651* (Cambridge: Cambridge University Press).
- LYON, David (1994), *Postmodernity* (Buckingham: Open University Press).
- LYOTARD, Jean-François (1984), *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge* (Manchester: Manchester University Press).
- LYOTARD, Jean-François (1989), "Universal history and cultural differences," BENJAMIN, Andrew (ed.), *The Lyotard Reader* (Oxford: Blackwell).
- LYOTARD, Jean-François (1999), J-F. Lyotard, "Öteki'nin Hakları," Çev.: Z.Arslan, *Liberal Düşünce*, Sayı 14:144-150.
- MACDONELL, Diane (1986), *Theories of Discourse: An Introduction* (Oxford: Basil Blackwell).
- MACEY, David, *The Lives of Foucault* (London: Hutchinson).
- MACHPERSON, Crawford B. (1962), *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke* (Oxford: Oxford University Press).
- MACINTYRE, Alasdair (1981), *After Virtue: A Study in Moral Theory* (London: Duckworth).
- MACQUARRIE, John (1972), *Macquarrie, Existentialism* (Harmondsworth: Penguin Books).
- MARCUSE, Herbert (1964), *One Dimensional Man* (London: Abacus).
- MARX, Karl (1971), "On the Jewish Question," McLELLAN, David (ed.), *Karl Marx: Selected Writings* (Oxford: Oxford University Press).
- MARX, Karl (1973), *Grundrisse* (London: Pelican) (Çev.: V. Nicolaus).
- MARX, Karl / ENGELS, Frederic (1967), *The Communist Manifesto* (1888) (London: Penguin Books) (Çev.: S.Moore).
- MARX, Karl, (1963), "The Holy Family", (1845) BOTTOMORE, T.B. / RUBEL, M. (eds.), *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy* (Harmondsworth: Penguin).
- MERQUIOR, J.G. (1986), *From Prague to Paris: A Critique of Structuralist and Post-Structuralist Thought* (London: Verso).
- NELSON, John O. (1990), "Against Human Rights," *Philosophy*, 65:341-348.
- NIETZSCHE, Friedrich (1961), *Thus Spoke Zarathustra* (London: Penguin Books) (Çev.: R.J.Hollingdale).
- NIETZSCHE, Friedrich (1969), *On the Genealogy of Morals* (New York: Vintage Books) (Çev.: W.Kaufman).
- NIETZSCHE, Friedrich (1977), *The Wanderer and his Shadow*, (1880), *A Nietzsche Reader* (London: Penguin Books) (Çev.: R.J.Hollingdale).
- NIETZSCHE, Friedrich (1979), *Ecco Homo* (London: Penguin Books) (Çev.: R.J.Hollingdale).

- NORRIS, Christopher (1991), *Spinoza and The Origins of Modern Critical Theory* (Oxford: Basil Blackwell).
- NORRIS, Christopher (1993), *The Truth about Postmodernism* (Oxford: Basil Blackwell).
- O'NEILL, J. (1995), *The Poverty of Postmodernism* (London: Routledge).
- PAINE, Thomas (1976), *Common Sense* (Harmondsworth: Penguin).
- PEFFER, Rodney G. (1990), *Marxism, Morality, and Social Justice* (Princeton, N.J.: Princeton University Press).
- PLAMENATZ, John (1992), *Man and Society, Vol.3: Hegel, Marx and Engels, and the Idea of Progress* (London: Longman).
- RAFFEL, S. (1992), *Habermas, Lyotard and the Concept of Justice* (London: Macmillan).
- RAWLS, John (1971), *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press).
- RAWLS, John (1993), "The Laws of Peoples," SHUTE, Stephen/HURLEY, Susan (eds.), *On Human Rights* (New York: Basic Books).
- RAWLS, John (1996), *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).
- RAZ, Jozeph (1990), "Right-Based Moralities," WALDRON, Jeremy (ed.), *Theories of Rights* (Oxford: Oxford University Press).
- REIMAN, J. (1997), *Critical Moral Liberalism: Theory and Practice* (New York: Rowman&Littlefield).
- RORTY, Richard (1991), "Postmodernist Bourgeois Liberalism," RORTY, R. (ed.), *Objectivity, Relativism, and Truth: Philosophical Papers, Vol I* (Cambridge: Cambridge University Press).
- RORTY, Richard (1993), "Human Rights, Rationality, and Sentimentality," SHUTE, Stephen /HURLEY, Susan (eds.), *On Human Rights* (London: BasicBooks) :111-134.
- ROSE, Gillian (1984), *Dialectic of Nihilism: Post-Structuralism and Law* (Oxford: Basil Blackwell).
- SALTER, Michael (1996), "The Impossibility of Human Rights within a Postmodern Account of Law and Justice," *Journal of Civil Liberties*, 1: 29-66.
- SANDEL, Michael (1982), *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- SARTRE, Jean-Paul, *Existentialism and Humanism* (London: Methue Ltd.) (Çev.: P.Mairet).
- SARUP, M. (1993), *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism* (New York: Harvester Wheatsheaf, Second Edition).
- SCHWAB, P. (eds.), *Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives* (New York: Praeger Publishers).
- SIEGHART, Paul (1986), *The Lawful Rights of Mankind: An Introduction to the International Legal Code of Human Rights* (Oxford: Oxford University Press).
- STURROCK, John (1979), *Structuralism and Since* (Oxford: Oxford University Press).
- SUMNER, L.W. (1987), *The Moral Foundation of Rights* (Oxford: Clarendon Press).
- TAYLOR, Charles (1992), "The Politics of Recognition," GÜTNAM, A. (ed.), *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"* (Princeton: Princeton University Press).
- TOURAINÉ, Alain (1995), *Critique of Modernity* (Oxford: Blackwell) (Çev.: D.Macey).
- VATTIMO, G. (1988), *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-modern Culture* (Oxford: Polity) (Trans.: J.R. Snyder).
- WALSH, David (1990), *After Ideology: Recovering the Spiritual Foundations of Freedom* (New York: Harper Collins Publishers).
- WEBER, Max (1930), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London: George Allen & Unwin Ltd.) (Çev.: T. Parsons).

- WEISSBRODT, David (1988), "Human rights: an historical perspective," DAVIES, Peter (ed.), *Human Rights* (London : Routledge).
- WHITE, Stephen .K. (1991), *Political Theory and Postmodernism* (Cambridge: Cambridge University Press).
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1974), *On Certainty* (Oxford: Blackwell).
- WRIGHT, J. T. (1979), "Human Rights in the West: Political Liberties and the Rule of Law," POLLIS, A/ SCHWAB, P. (eds.), *Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives*.
- YILMAZ, Aytakin (1995), *Modemden Postmoderne Siyasal Arayışlar* (Ankara: Vadi Yayınları).